

MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)
Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
museuhistoria@bcn.cat
www.museuhistoria.bcn.cat/quarhis

Ajuntament
de Barcelona

12
quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II · ANY 2016 · N.12 · ISSN 1699-793X
288 PÀGINES · BARCELONA

**EL FENOMEN DELS CELLERS SUBTERRANIS D'ÈPOCA MODERNA A BARCELONA.
EL CAS ÚNIC DE LA *FRESQUERA* DEL PONT DE SANT ADRIÀ A SANT ANDREU DE PALOMAR**

L'estudi dels cellers o *fresqueres* d'època moderna excavats al subsòl, també anomenats galeries subterrànies o hipogeus en la bibliografia, ha creat un intens debat els últims anys. En el present treball, centrat a la ciutat de Barcelona, presentem alguns casos inèdits descoberts els últims anys juntament

amb casos coneguts d'antic. Entre tots destaca la *fresquera* localitzada sota el pont de Sant Adrià al districte de Sant Andreu durant les obres de construcció de la LAV, ja que es tracta del primer d'aquests elements que es troba completament construït i on s'ha constatat per primera vegada un ús per conservar aliments i begudes.

L'objectiu d'aquest treball és aprofundir en alguns dels aspectes clau d'aquestes estructures, com la cronologia i la funcionalitat primària.

Paraules clau: cellers subterrànies, cel·la, època moderna, pla de Barcelona, conservació d'aliments i begudes

**EL FENÓMENO DE LAS BODEGAS SUBTERRÁNEAS DE ÉPOCA MODERNA EN BARCELONA.
EL CASO ÚNICO DE LA *FRESQUERA* DEL PUENTE DE SANT ADRIÀ EN SANT ANDREU DE PALOMAR**

El estudio de las bodegas o *fresqueres* de época moderna excavadas en el subsuelo, también llamadas galerías subterráneas o hipogeos en la biblografía, ha creado un intenso debate en los últimos años. En el presente trabajo, centrado en la ciudad de Barcelona, presentamos algunos casos inéditos descubiertos los últimos

años junto con casos conocidos de antiguo. Entre todos destaca la *fresquera* localizada bajo el puente de Sant Adrià en el distrito de San Andreu durante las obras de construcción de la LAV, ya que se trata del primer caso que está completa y donde se ha constatado por primera vez un uso para conservar alimentos y bebidas.

El objetivo de este trabajo es profundizar en algunos de los aspectos clave de estas estructuras, como la cronología y su funcionalidad.

Palabras clave: Bodegas subterráneas, celda, época moderna, pla de Barcelona, conservación de alimentos y bebidas

**THE PHENOMENON OF UNDERGROUND CELLARS FROM THE MODERN PERIOD IN BARCELONA.
THE UNIQUE CASE OF THE *FRESQUERA* OF SANT ADRIÀ BRIDGE IN SANT ANDREU DE PALOMAR**

The study of the cellars or *fresqueres* from the modern period excavated underground, also called underground galleries or hypogea in the bibliography, has awoken an intensive debate in recent years. In this paper, focused on the city of Barcelona, we introduce some new cases discovered in recent years along with some known

for some time. The most notable is the *fresquera* discovered underneath Sant Adrià bridge in the district of Sant Andreu during the high speed rail work, as it is the first of these elements fully built and in which for the first time its purpose of preserving food and drink has been attested. The objective of this paper is to explore in depth

some of the key aspects of these structures, such as the chronology and the primary function.

Key words: underground cellars, cell, modern period, Barcelona Plain, conservation of food and drink

**LE PHÉNOMÈNE DES CELLIERS SOUTERRAINS D'ÉPOQUE MODERNE À BARCELONE.
LE CAS UNIQUE DU GARDE-MANGER FRAIS DU PONT DE SANT ADRIÀ À SANT ANDREU DE PALOMAR**

L'étude des celliers ou garde-manger frais d'époque moderne creusés dans le sous-sol, que l'on appelle aussi galeries souterraines ou hypogées dans la bibliographie, a créé un intense débat au cours de ces dernières années. Dans ce travail, centré sur la ville de Barcelone, nous présentons certains cas inédits découverts au fil de ces dernières années aux côtés de cas

connus depuis longtemps. Parmi eux, nous mentionnerons le garde-manger frais que l'on a trouvé sous le pont de Sant Adrià, dans le quartier de Sant Andreu au cours des travaux de la ligne de trains à grande vitesse, car il s'agit du premier de ces éléments complètement construit et où l'on a constaté, pour la première fois, qu'il était utilisé pour conserver des

aliments et des boissons. L'objectif de ce travail est d'approfondir certains aspects clé de ces structures : la chronologie et la fonction première, par exemple.

Mots clé : Celliers souterrains, chambre, époque moderne, plaine de Barcelone, conservation d'aliments et de boissons

1. Les “grutes” d'època moderna a Catalunya¹

Des dels anys seixanta del segle XX fins avui hi ha hagut un intens debat entorn d'uns elements força peculiars d'època moderna, les *fresqueres* o cellers excavats al subsòl, també anomenats grutes, galeries subterrànies o hipogeus². L'interès per aquest tema ha estat més que destacable en alguns indrets, com per exemple a Mataró, on l'any 2015 el museu local va dedicar una exposició temporal monogràfica a les galeries subterrànies existents en aquesta ciutat. Amb aquest treball volem presentar un cas únic i excepcional, la *fresquera* localitzada sota el pont de Sant Adrià al districte de Sant Andreu. A part, tot i que la dispersió d'aquests elements depassa la ciutat de Barcelona, centrarem l'estudi a la nostra ciutat i actualitzarem els casos coneguts fins al moment. Alguns ja van ser publicats fa molt temps, d'altres resten inèdits, localitzats els últims anys gràcies als diversos treballs patrimonials. L'objectiu no és un altre que aportar una mica més de llum a aquest debat.

Abans d'endinsar-nos en aquests objectius, ens agradaria apuntar, encara que sigui resumidament, quins són els aspectes més importants que han centrat el debat entorn d'aquest tipus de cellers. Es va iniciar a finals dels anys cinquanta amb el descobriment que va fer l'enginyer belga M. Bröens de diverses galeries subterrànies a Mataró i Barcelona, descobertes que veurien la llum l'any 1963 amb la publicació d'un article a la revista *Chthonia* (Ribas, Balaguer, 1963). El misteri que les envoltava va encendre una febre investigadora traduïda en la localització d'un gran nombre d'aquest tipus de restes, tot i que les bases d'aquesta recerca es basaven més en criteris de caire esotèric i místic que no pas científics. L'any 1996 suposa un punt d'inflexió en aquest debat, amb la publicació de l'article de M. Checa i J. Serra (Checa, Serra, 1996), ja que es tracta del primer estudi rigorós sobre el tema a partir de l'anàlisi exhaustiu de les dades i es planteja per primer cop la funcionalitat d'aquestes galeries com a espais per conservar aliments. Aquest article serà la base de futurs es-

tudis, centrats en àmbits locals o comarcals, entre els quals en destaquen dos d'emmarcats al Vallès (Coll, Roig, 2002; García, Moro, 2002). Menció a part mereix el treball de José A. Cantos (Cantos, 2007), en el qual, a partir d'un cas concret, extreu una sèrie de conclusions generals, al nostre entendre força encertades, sobretot pel que fa a l'ús com a *fresquera* d'aquestes estructures. I, finalment, s'ha de citar l'excel·lent treball de síntesi de P. Benito (Benito, 2014), en què, a més, s'apunten una sèrie de conclusions de tipus social derivades de la construcció d'aquestes grutes. Aquests elements es caracteritzen per ser passadissos subterrànies excavats al terreny, a vegades combinant trams rectes amb trams en zig-zag (en alguns casos s'arriba a traçats tortuosos i laberíntics³), que solen desembocar en una cel·la o cambra circular o quadrada amb diverses fornícules i un banc corregut. Aquests en són els trets principals, tot i que després les variants són múltiples. Generalment, s'accedia a aquestes galeries des de la planta baixa de les edificacions, on habitualment trobem el rebost o la cuina, a través d'un passadís amb escales fetes d'obra. La majoria d'aquestes construccions solen aparèixer en àmbits urbans, associades a habitatges particulars o a esglésies o altres edificacions religioses, tot i que també se situen en masies situades en zones rurals. L'àmbit geogràfic que ocupen es concentra a la franja oriental entorn de Barcelona, bàsicament al Maresme, Vallès Occidental i Barcelonès, encara que s'ha de dir que són els llocs on els treballs han estat més intensos a causa del desenvolupament urbanístic. Algun cas aïllat es localitza també al Baix Llobregat, Garraf, Alt Penedès, Anoia i Osona. Cronològicament, sembla clar que són restes d'època moderna, majoritàriament datades entre els segles XVI⁴ i XVIII, que en alguns casos arriben fins a l'època contemporània. Recentment (Benito, 2014) s'ha apuntat un possible precedent medieval, amb referència a uns dispositius d'emmagatzematge subterrani que apareixen a les fonts, les *foveas*.

La qüestió central del debat ha estat quina era la seva funció principal i primària. Un cop descartats els usos místic-

*CODEX Arqueologia i Patrimoni. sergio_arroyo10@yahoo.es

1. Voldríem agrair molt sincerament a les següents persones el fet d'haver contribuït en major o menor mesura a la recerca de la informació necessària per a la redacció d'aquest article: als arqueòlegs i arqueòlogues Sergio Delgado, Irene Gibrat, Emiliano Hinojo, Josefa Huertas, Job Lorenzo, Esther Medina, Jordi Petit, David Prida, Mikel Soberón, Vanesa Triay i Albert Velasco; a Josep Pujades i Carme Miró, del Servei d'Arqueologia de Barcelona; a Julia Beltrán de Heredia i Emili Revilla, del MUHBA; als historiadors Pere Benito, Reinald González i Alberto Sánchez; i als ceramòlegs Josep Antoni Cerdà i Jose Pérez.

2. Creiem que els termes que defineixen millor aquests elements són celler o *fresquera*. El primer, segons el *Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana*, és el “petit local subterrani, on hom sol guardar vi, menjar, etc.”. És a dir, tot i que se sol associar sempre al vi, serveix per emmagatzemar-hi altres aliments. El segon és un terme castellà, que no recullen els diccionaris catalans. Segons el *Diccionario de la lengua española* significa “cámara frigorífica casera”. Nosaltres l'utilitzarem en aquest treball, sempre en cursiva, per l'àmplia acceptació que té aquesta paraula en l'argot arqueològic. A part d'aquests dos mots, s'hauria de tenir en compte també el terme “gruta”, ja que era el nom amb què aquests elements es coneixien a l'època en què es construïren, tal i com veurem més endavant.

3. Que els passadissos fossin estrets i revirats devia ser per reduir els riscos d'esfondrament (Cantos, 2007)

4. A Mataró els autors que han tractat aquest tema avancen la cronologia fins al s. XV (Subiñà, 2010), tot i que no hi ha elements prou fiables de datació.

rics i religiosos, defensats per M. Bröens (Bröens, 1976), hi ha hagut un consens relatiu a considerar-les espais per emmagatzemar i conservar frescos aliments i begudes, tot i que alguns investigadors ho posen en dubte (Coll, Roig, 2002). També s'ha apuntat el seu ús com a refugi o amagatall en temps convulsos. El fet de no aparèixer mencionades a les fonts escrites també ha despertat interrogants sobre la seva naturalesa. Únicament l'historiador P. Benito ha pogut localitzar un document en què es faria referència a aquestes estructures amb el terme "gruta". Es tracta d'una autorització del batlle general de Catalunya a un notari, datada el 1616, per a la construcció d'una d'aquestes galeries a Terrassa: *que una sa casa sota terra fins sota del dit carrer, fent la olla (cel·la) de dita gruta sota de dit carrer si y conforme acostuman estar qualsevol grutes*. Això últim indicaria que la construcció d'aquest tipus de restes, lluny de ser un fet estrany, devia ser comú a l'època.

2. La fresquera sota el pont de Sant Adrià a Sant Andreu de Palomar

L'any 2011, en el context de les obres per a la creació de la plataforma ferroviària de l'alta velocitat, al tram de Sant Andreu, entre el triangle ferroviari de la Sagrera i el nus de la Trinitat⁵, es va localitzar una construcció força peculiar sota el nou pont de Sant Adrià (fig. 1). Es conservava sencera i en bon estat, només que estava parcialment afectada per un mur pantalla fet durant els treballs constructius. Tot i la perplexitat inicial davant de la descoberta, després d'una anàlisi vam poder comprovar que compartia amb els cellers d'època moderna excavats al subsòl els mateixos trets distintius: un passadís d'accés amb un gir de 90 graus i una cel·la de planta circular, amb un banc corregut i diverses fornícules a les parets. L'única diferència, tot i que prou substancial, és que estava completament construïda (fig. 2 i 3). Vegem detalladament com era aquesta construcció.

El conjunt estava format per dos elements principals, una cambra circular i un passadís per accedir-hi. La cambra o cel·la era la part més significativa i estava construïda a par-

tir de quatre elements estructurals (fig. 4). El primer era la base on recolzava tot l'edifici, un mur de maçoneria de planta circular, de pedra irregular i morter blanc de calç, de gran compactació. Mesurava 0,75 m d'amplada i 0,90 m d'alçada. L'exterior presentava un acabat irregular; en canvi, a l'interior, es creava un banc corregut de 0,55 m d'alçada i 0,35 m d'amplada, recobert completament d'un revestiment de morter i coronat amb maons horitzontals. A la base de l'edifici, a l'interior, es localitzava el paviment de la cambra, de morter i terra piconada, amb un gruix de 0,02 m.

En segon lloc, sobre aquesta fonamentació s'assentaven 17 pilars (13 conservats, 4 destruïts completament pel mur pantalla), disposats de manera alterna (un més cap a l'interior, l'altre més cap a l'exterior), formant el cos principal de l'edifici. Els pilars interiors, de planta quadrangular, mesuraven entorn d'1,05 m d'alçada i 0,55 m de costat, i estaven construïts a base de fileres horitzontals de maons de 0,3 x 0,15 x 0,04 m units amb morter. A cadascun d'aquests pilars, a la part inferior i centrada, hi apareixia un orifici de 0,40 x 0,20 m, que connectava amb l'exterior, que podria haver funcionat com a respirador, per reduir la humitat existent a l'interior de la cambra. Els exteriors, més irregulars, eren de pedra sense treballar, maons i morter de calç, d'1,05 m d'alçada, entre 0,73 m i 1 m d'amplada i 0,40 m de gruix. La disposició alterna dels pilars creava 8 fornícules (5 conservades totalment, 2 mínimament i una destruïda pel mur pantalla) (fig. 5), perfectament rectangulars, d'1,05 m d'alçada, 0,60 m d'amplada i 0,40 m de profunditat. A cadascuna d'aquestes fornícules s'hi devia col·locar una gerra per emmagatzemar aliments o begudes, com veurem després. Aquestes fornícules presentaven un revestiment de morter homogeni.

En tercer lloc, trobem el tambor o mur cilíndric on recolzava la cúpula, que s'assentava sobre uns blocs rectangulars de pedra, ben tallats, d'1 x 0,5 x 0,20 m. Aquests blocs estaven disposats horitzontalment a sobre dels pilars, funcionant al mateix temps com a coberta de cada fornícula.

5. Els treballs arqueològics en aquest tram van començar l'any 2008 i es van paralitzar l'any 2015, tot i que encara no han finalitzat. Durant aquests anys s'han excavat nombroses restes que abracen un gran ventall cronològic, des de la prehistòria fins al s. XIX. Per a més informació, vegeu els articles corresponents a la LAV Sant Andreu a l'*Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona*, des de 2008. Des d'aquí ens agradaria donar les gràcies a totes les persones que han participat en els treballs d'excavació i documentació dels diferents jaciments.

Figura 1

Plànol de situació de la *fresquera* localitzada sota el pont de Sant Adrià al districte de Sant Andreu. Escala 1:5000.

[Autor: Sergi Arroyo]

El tambor, ara sí, consistia en un parell de murs de maçoneria disposats esglaonadament, de planta circular, de 0,35 x 0,30 i 0,75 x 0,35 m, respectivament.

Finalment, el quart element constructiu era la coberta de l'edifici, una cúpula de mitja esfera rebaixada, que sobresortia per damunt de tot el conjunt. Estava construïda a base de fileres horitzontals de maons units amb morter de 0,30 x 0,20 x 0,4 m i presentava un diàmetre exterior de 2,80 m., 0,20 m d'amplada i una alçada d'1,35 m. Es presentava completament revestida a l'exterior amb una capa de morter de 0,02 m.

Les mesures generals d'aquesta cambra eren de 4,60 m de diàmetre exterior i una alçada total de 3,45 m., des de la cota superior 16,84 msnm. A l'interior, el diàmetre era de 2,85 m., tot i que com a espai útil, sense comptar el banc corregut, l'edifici feia 2,25 m de diàmetre. La morfologia i les mesures d'aquesta cel·la són molt semblants a les

identificades al Vallès, al Maresme i a Barcelona. Si encara hi ha cap dubte de la relació entre aquesta construcció i aquests cellers subterranis, només cal mirar les cel·les de la galeria de la plaça del Fossar Xic, a Mataró (Subiñà, 2010), la de Ca l'Arquer de Goscons a Arenys de Munt (Ribas, Balaguer, 1963), la de Sant Llorenç Savall (Coll, Roig, 2002) o la de Can Ros / Ca l'Armera a Barcelona (Checa, Serra, 1996) per veure que es tracta del mateix tipus d'estructura.

Aquesta cel·la presentava una porta d'entrada, segurament de fusta, de la qual només s'han conservat dues frontisses de ferro, enganxades al final del mur oest del passadís, i la llinda, formada per tres grans blocs de pedra rectangulars ben tallats. A aquesta porta s'hi arribava després de recórrer un passadís amb planta en L, del qual s'ha pogut documentar una longitud de 5,66 m. A l'extrem oest quedava taltat per un altre mur pantalla.

Figura 2
Vista general
de la *fresquera*
localitzada sota el
pont de Sant Adrià.
[Fotografia:
Sergi Arroyo]

A l'altre costat d'aquest mur pantalla el terreny ja es va rebaixar entre mitjan segle XIX i el segle XX per construir l'antiga trinxera ferroviària. Per tant, desconeixem la continuació en direcció oest d'aquest passadís, fins on arribava, si presentava algun gir més, etc. Aquest corredor feia un gir de 90 graus abans d'encarar l'entrada a la cel·la. Just en aquest punt, encastrat a la paret, s'obria un nínxol de 0,90 m d'alçada, 0,60 m d'amplada i 0,25 m de profunditat, que devia tenir la paret del fons de fusta, no conservada. Aquest espai hauria servit per col·locar un llum o, fins i tot, algun recipient d'emmagatzematge, com s'ha vist a la galeria de Can Ros / Ca l'Armera (Checa, Serra, 1996). L'amplada interior útil del passadís variava entre 0,75 m i 0,85 m, i l'alçada era de 2,05 m de mitjana. Aquestes mesures es corresponen, igual que passava a la cel·la, amb les identificades als corredors d'altres cellers subterranis. Aquest passadís estava format per dos murs paral·lels de maçoneria d'entre 0,37 m i 0,57 m d'amplada i 2,12 m d'alçada màxima, amb un acabat barroer a l'exterior, i regularitzat i enlluït a l'interior amb una capa de 2 cm de gruix. El seu coronament era a base de lloses rectangulars ben tallades d'entorn d'1,05 x 0,25 x 0,14 m. Finalment, el corredor disposava d'un paviment d'argila i

sorra compactada que connectava directament amb el paviment de la cambra, amb un pendent d'1,07 m en 5,66 m de longitud.

Aquest conjunt, tot i estar completament construït, es trobava sota terra, no devia ser visible des de la superfície. El tipus de sediment d'aquesta zona, bàsicament estrats de riera de sorra fina i llims, d'escassa compactació, va plantejar, segurament, la necessitat d'un celler subterrani construït. El passadís va ser excavat amb un sistema de mina, fent petits trams i apuntalant-los a mesura que s'excavava, i després es van anar construint tots dos murs mitjançant un sistema d'encofrat a una cara. Finalment, es devien col·locar les lloses de coberta. Pel que fa a la cambra circular, podria haver estat construïda a cel obert, com indica la identificació de la seva trinxera constructiva, documentada des de la meitat inferior de la cúpula. La fonamentació, els pilars exteriors i el tambor també s'haurien construït amb encofrat a una sola cara. La cúpula, finalment, s'hauria aixecat a base de filades horitzontals de maons. La necessitat d'una construcció subterrània com aquesta és deu als avantatges que presenta a l'hora de conservar els aliments i les begudes: temperatura constant (excepte a l'hivern, força més baixa que a la superfície),

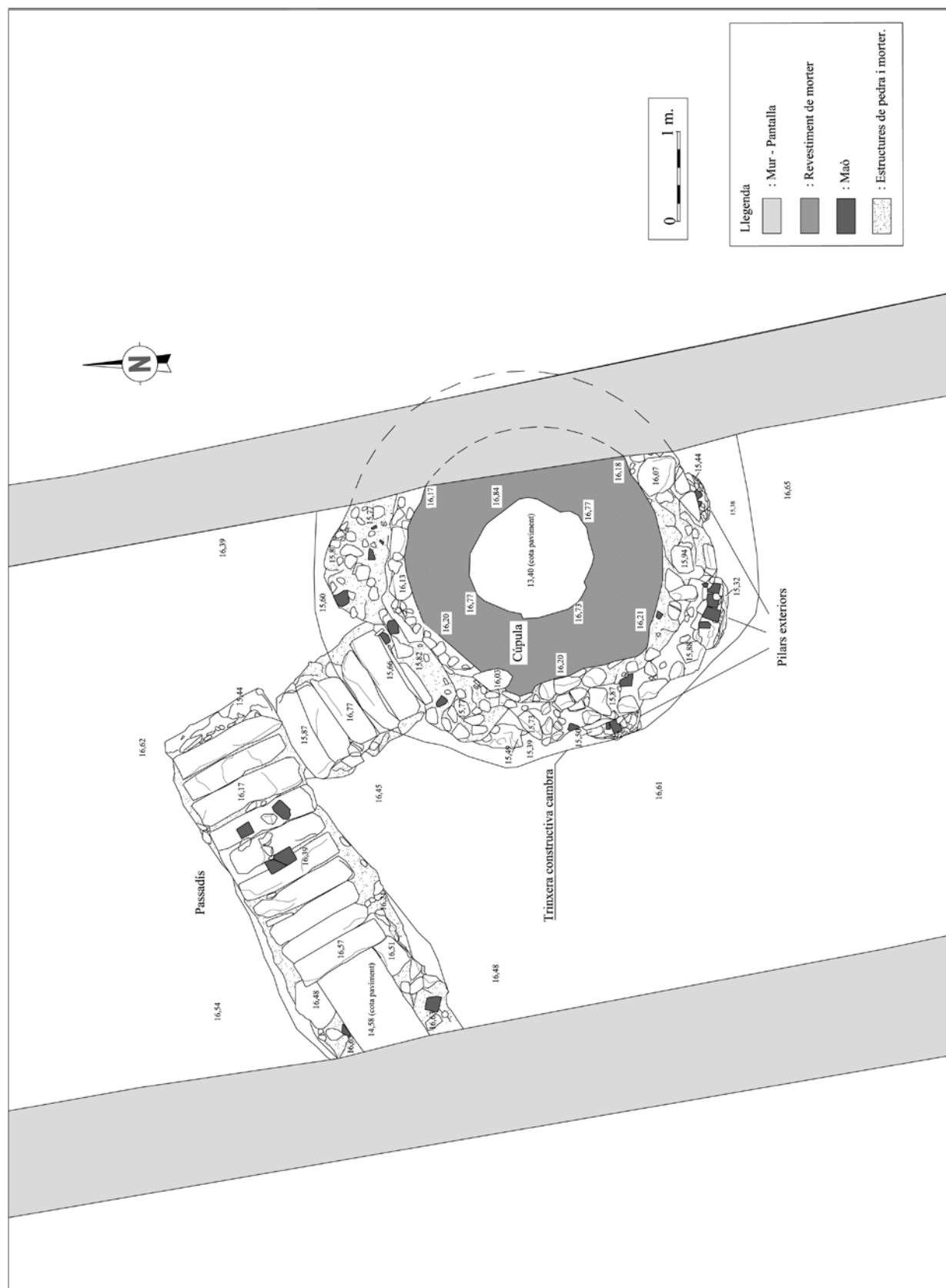
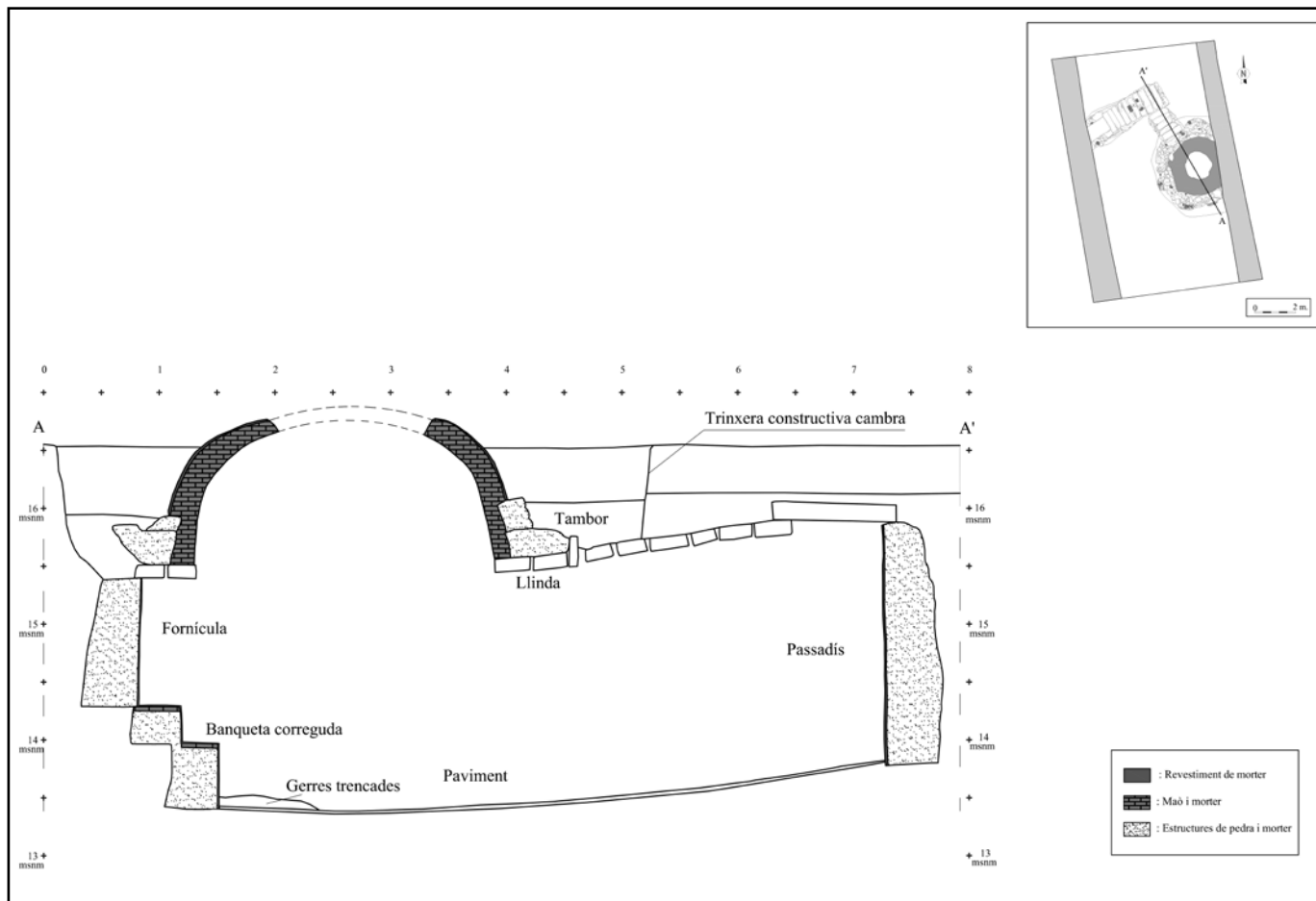

Figura 3
Planta general de la *fresquera* sota el pont de Sant Adrià.
[Autors: Sergi Arroyo i Rafael Piera]

absència de llum, humitat constant, aïllament d'animals, etc. (Cantos, 2007). En aquest sentit, tot i que desconeixem la profunditat a què es devia trobar respecte a la superfície, segurament aquesta no devia ser superior als 8 m respecte al nivell d'ús de l'estructura⁶.

El fet de no haver-se conservat la continuació del passadís fa que es desconegui on devia anar a parar i amb quin tipus de construcció devia funcionar. En les planimetries més antigues consultades⁷ no s'aprecia cap construcció en aquest punt a llevant del rec Comtal. De fet, en aquesta zona, les primeres edificacions daten de finals del segle XIX. Tota aquesta àrea, gairebé fins a mitjan segle XX,

Figura 4

Secció general de la cel·la i el passadís d'accés de la fresquera sota el pont de Sant Adrià.

[Autors: Sergi Arroyo i Víctor Heredia]

eren terres de cultiu de Sant Andreu de Palomar, petit poble de les rodalies de Barcelona situat a ponent del rec Comtal, que entre els segles XVI i XVII s'estenia entre la riera de Sant Andreu i el camí vell de Sant Iscle, amb una població d'uns 350 habitants (Martín *et alii*, 2014).

6. El nivell de circulació actual se situa entorn dels 22 msnm. Creiem, per dades de què disposem referides a llocs propers, que el d'aquella d'època es devia situar per sota, tot i que desconeixem amb exactitud l'alçada exacta en msnm.

7. Parlem dels dos plànols fiables més antics d'aquesta zona: "Plànol del setge de 1713-1714. AHCB-02845", datat el 1713, i "Plano que comprende el terreno cultivo regable con las aguas de la Acequia Real en una parte del término de San Andrés de Palomar", datat el 1836 (ES.08019.ACA/3.37//ACA).

Figura 5

Vista de l'interior de la cel·la amb les fornícules i part del banc corregut. *Fresquera* sota el pont de Sant Adrià.

[Fotografia: Sergi Arroyo]

Com dèiem, el fet que no hi hagi cap mas en aquesta zona amb el qual es pugui associar aquesta construcció fa que plantejem altres alternatives, tot i que amb prudència. La primera, associar-la al mas Cordelles o La Torrassa, mas construït entre els segles XII i XIII, amb una gran extensió de terres, que incloïen part dels barris actuals del Baró de Viver, Bon Pastor i la Verneda (Capdevila *et alii*, 2014). És un dels pocs masos situats al costat mar del rec i, per tant, tot i que el mas pròpiament dit se situava lluny de la *fresquera* (uns 400 m al nord-est), no es pot descartar que hagués format part de les seves propietats, amb un accés proper. La segona, que fos el celler subterrani de l'església de Sant Andreu, situada a 200 m al nord-oest. Tot i el pas del rec entre ambdues construccions, potser hi havia un accés a la banda de llevant del rec. I, la darrera, no es pot descartar que fos propietat d'algun habitant del poble de Sant Andreu que tingués terres en aquest punt concret.

3. Cronologia i materials ceràmics

La construcció d'aquesta *fresquera* es va dur a terme tallant una sèrie de nivells amb materials altmedievals, cosa

que marcaria una data *post quem* indubtable. Diem això perquè sovint no hi ha dades per datar el moment de la seva construcció⁸, ja que es construeixen directament en el terreny geològic. A part, la presència de ceràmica de reflexos metàl·lics⁹ a la trinxera constructiva de la cambra circular fa que se'n pugui datar la construcció a partir de finals del segle XVI (Llorens, 1989). El darrer moment d'ús estaria relacionat amb la troballa d'una sèrie de grans gerres, localitzades sobre el paviment de la cel·la, totalment fragmentades. Es tractava exactament del mateix tipus de recipients, dels quals s'han pogut recuperar com a mínim sis individus, tot i que en cap cas s'ha remuntat una peça sencera. Aquest tipus de gran gerra (fig. 6), també anomenada tenalla en part de la bibliografia, tenia forma el·lipsoïdal, sense coll i sense nanses, amb la vora plana i el llavi engruixit. De fons pla, presentava a la part superior de la base un petit orifici, d'1,5 cm de diàmetre, la finalitat del qual era evacuar algun líquid. L'interior estava completament vidrat, de color verd o marronós, fet que impermeabilitzava l'interior de la peça, evitava la impregnació d'olors i en facilitava la neteja. La seva alçada

8. Un cas excepcionalment ben datat seria el de la *fresquera* localitzada sota la rectoria del castell de Castelldefels (A. López, I. Estrany; R., Lacuesta, 2005), que estaria en ús entre principis del s. XVIII i principis del s. XX.

9. Concretament es tractava de diversos fragments informes i d'un fragment de base d'una escudella amb decoració de retícula i motiu central que sembla part d'una lletra.

total era de 0,75 m amb un diàmetre igual de vora i fons (0,27 m) i un diàmetre màxim de 0,55 m. Devia tenir una capacitat d'uns 115 litres¹⁰, i devia arribar pràcticament a 1 càrrega de vi (121,4 l) o d'oli (124,5 l) (Teixidó, 2008). D'aquesta manera, ens hem d'imaginar cada una de les vuit fornícules de la cel·la amb una d'aquestes gerres a l'interior, espai pràcticament fet a mida per a aquests contenidors. Tot i que tenen un origen baixmedieval¹¹, aquests grans recipients sense coll, per aprofitar al màxim l'espai interior, es localitzen en contextos dels segles XVI i XVII, entre altres llocs, a les voltes de l'església de Sant Martí de Cerdanyola (Argelagués, 2009) o a l'adoberia del molí del Codina (Badias *et alii*, 2002). També hi ha peces molt semblants fora de Catalunya, per exemple a l'església de Santa Maria, a Alacant (Menéndez, 2005), tot i que aquí s'endarrerix la cronologia fins a finals del segle XV. El més interessant d'aquests contenidors és esbrinar el producte que devien contenir, per tal de saber què s'emmagatzemava en aquest celler. El més lògic, per l'orifici d'evacuació de la base, és que haguessin contingut algun líquid. Els líquids més comuns continguts en aquests tipus de recipients, a part de l'aigua, eren el vi i l'oli (Menéndez, 2005). Amb relació al primer, algunes fonts (Cabasa, Romero, 1999) parlen de la toxicitat del plom del vidrat en contacte amb aquesta mena de líquids, fins i tot amb conserves i escabetxos. En aquest sentit, la font més antiga que adverteix d'aquest perill és del 1797, *Tratado sobre el cólico de Madrid*, d'Ignacio María Ruiz de Luzuriaga. Aquest llibre va ser la base del primer intent legal (*Real Cédula* de 1801) de regular el tipus de recipient que convenia per emmagatzemar líquids. Tot i això, no va ser fins a ben entrat el segle XX que es comencen a respectar aquests preceptes¹². Així doncs, tot indica que en època moderna gran part de la població no devia conèixer aquests perills i, per tant, aquests recipients podien contenir vi perfectament. Tot i que creiem que aquestes gerres devien contenir principalment vi, com veurem a les conclusions, no podem descartar l'emmagatzematge d'altres líquids, com oli, aigua o llet, i d'aliments sòlids, per exemple carn o

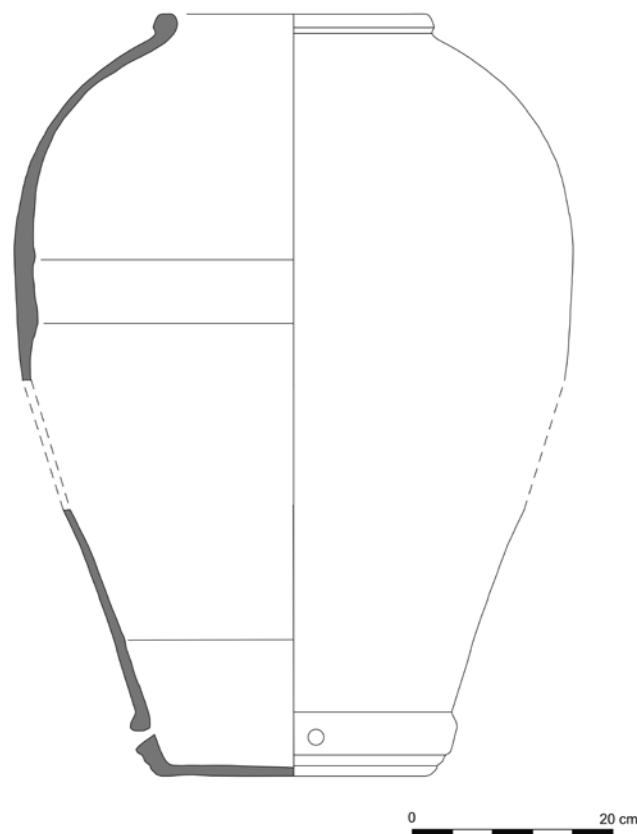

Figura 6

Dibuix d'una de les gerres localitzades a l'interior de la cel·la. Fresquera sota el pont de Sant Adrià.

[Autor: Sergi Arroyo]

peix en conserva, fruita, mantega, olives, mel, etc., com s'ha pogut veure gràcies a dades etnogràfiques. Finalment, hauríem de parlar del moment d'abandonament d'aquest conjunt constructiu. En aquest sentit disposem de menys dades. Tant el passadís com la cel·la es van colgar amb nivells de sorra i grava fina, nivells de riera, segurament de la riera de Sant Andreu. L'escàs material d'aquests estrats no ha proporcionat dades fiables que permetin datar l'abandonament, ja que es tractava de ce-

10. Ens referim a litres d'aigua. Per a líquids amb altres densitats aquesta capacitat varia. Per exemple, en el cas del vi, amb una densitat d'entorn de 0,985, la capacitat seria d'uns 113 litres. En el cas de l'oli, amb una densitat de 0,92, la capacitat seria de 106 litres.

11. Gerres Tipus Ie de la classificació feta per Julia Beltrán de Heredia (Beltrán de Heredia, 2006).

12. Agraïm aquesta informació al ceramòleg Josep Pérez Camps, de l'Asociación de Ceramología.

ràmica de períodes anteriors, força rodada. L'única data segura que podem aportar és entre els anys 1854 i 1860, moment de la construcció de la línia ferroviària, en què es va destruir el corredor, tot i que és clar que això succeí un cop va quedar colgada l'estructura.

4. Els cellers subterranis al pla de Barcelona

A part de la *fresquera* del pont de Sant Adrià, que representa un cas únic pel fet d'estar completament construïda, al pla de Barcelona es coneix un gran nombre de cellers subterranis, si bé no és un fenomen tan massiu com a altres punts del territori, com Mataró. Potser la ingent activitat constructiva a la ciutat en va destruir alguns. La major part es concentren a Ciutat Vella, sobretot a l'àrea ocupada per l'antiga ciutat romana, tot i que també n'apareixen a altres indrets de la ciutat, sobretot als districtes de la zona oriental, Sant Andreu i Horta-Guinardó. En termes generals, comparteixen els mateixos trets morfològics i cronològics de les *fresqueres* de fora de l'àmbit barceloní. Set d'aquestes estructures ja es coneixien des dels anys seixanta del segle XX, gràcies a les recerques de M. Bröens i M. Ribas. Ens referim a les anomenades galeries de Can Ros / Ca l'Armera, al districte de Sant Andreu, a les dues de la plaça de Sant Miquel, la de l'església dels Sants Just i Pastor, la de la carnisseria dels Canonges, la de l'església de Sant Agustí i la del Convent dels Àngels. Excepte aquesta última, de la qual només es coneix una menció a l'article de Martí Checa i Jordi Serra (Checa, Serra, 1996), la resta es van excavar completament i se'n coneix la planta sencera. Com que ja han estat descrites detalladament, no ho tornarem a fer aquí i remetem a la bibliografia publicada (Ribas, Balaguer 1963).

D'altra banda, des de finals del segle XX, amb l'auge de l'arqueologia preventiva a la ciutat, s'han començat a identificar més exemples d'aquestes construccions, tot i que moltes no s'han pogut documentar totalment. Es concentren al districte de Ciutat Vella, segurament perquè és l'àrea on els treballs arqueològics han estat més intensos. A part, també se'n coneixen altres exemples a partir d'es-

tudis historicoarquitectònics de finques. I, finalment, hi ha altres casos aïllats, coneguts molt parcialment a través de petites publicacions o de notícies disperses. Per tal de fer menys feixuga aquesta explicació, exposem les dades principals de cada element a partir d'una taula (fig. 7), amb les característiques més importants de cadascun.

En total, doncs, fins al moment, es coneixen a Barcelona 28 d'aquestes estructures, 7 de conegudes d'antic i 21 d'aportades en el present estudi¹³.

5. Conclusions

Les *fresqueres* o cellers subterranis, anomenats "grutes" a l'única font històrica que en parla directament (Benito, 2014), representen un tipus de resta força comuna durant l'època moderna al pla de Barcelona. Gràcies a estudis anteriors, aquests elements s'han anat definint cada cop millor, superant la visió mistèrica que els envoltava. Aquest estudi, que s'ha centrat a la ciutat de Barcelona, presenta una sèrie de casos encara inèdits i altres de ja publicats fa temps. Entre tots aquests casos destaca l'exemple únic localitzat sota el pont de Sant Adrià a Sant Andreu de Palomar durant les obres de la LAV. Es tracta del primer celler subterrani completament construït¹⁴, que ens ha arribat en un extraordinari estat de conservació. A part d'aquest tret força interessant, el més important és que, per primer cop i sense cap dubte, s'ha pogut constatar que el seu ús era conservar aliments i begudes. Amb aquest i altres casos voldríem contribuir a enriquir el debat entorn d'aquestes estructures, incidint en una sèrie d'aspectes que potser no han quedat del tot clars a la bibliografia precedent.

El fet d'emmagatzemar i conservar frescos els aliments en aquesta mena d'estructures, algunes amb trams o completament construïdes, és un fenomen exclusiu d'època moderna. Així es va apuntar ja en treballs anteriors (Coll, Roig, 2002; Checa, Serra, 1996; García, Moro, 2002), un cop descartades les idees inicials que les situaven en època romana o altmedieval sense cap criteri científic. A Barcelona, a partir de les intervencions arqueològiques recents i els estudis historicoarquitectònics de finques, s'ha pogut

13. A l'hora de fer la recerca de nous cellers subterranis, hem consultat molts companys de professió així com els responsables del Servei d'Arqueologia de Barcelona, alguns professionals del MUHBA i altres professionals relacionats amb el patrimoni barceloní, intentant rastrejar qualsevol indici relacionat amb aquests elements. Tot i això, no es pot descartar que algun cas se'n hagi escapat.

14. De nou s'ha de fer esment de la *fresquera* del castell de Castelldefels (A. López, I. Estrany, R. Lacuesta, 2005), ja que també està completament construïda, si bé l'estat de conservació no era tan bo i la seva morfologia no és tan "canònica" com la de Sant Andreu.

Localització - Nom	Cronologia	Construcció associada	Bibliografia	
C/ Regomir, 6 (Ciutat Vella)	Època Moderna	Habitatge urbà	http://cartaarqueologica.bcn.cat/373	
Església de Sant Just y Pastor (Ciutat Vella)	Ant. 2ª meitat s. XVIII	Església	Beltrán de Heredia, J. 2014. <i>Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor, Plaça de Sant Just, 6. Districte de Ciutat Vella, Barcelona (Barcelonès), Codi 010/14</i>	
Casa de la Misericòrdia (Ciutat Vella)	A partir de finals s. XVI	Edifici religiós	CABALLÉ, F.; GONZÁLEZ, R. 1993. <i>Estudi arquitectònic de la finca Montealegre 2-6 (Casa de la Misericòrdia)</i> . VECLUS SL. Barcelona. Inèdit.	
C/ Magdalenes, 25 (Ciutat Vella)	Finals s. XVII – inicis s. XIX	Habitatge urbà?	http://cartaarqueologica.bcn.cat/430	
Mercat de Santa Caterina (Ciutat Vella)	s. XIX	Convent	http://cartaarqueologica.bcn.cat/340	
Plaça de la Gardunya (Ciutat Vella)	Època moderna	Convent	Informació proporcionada pel director de la intervenció, Albert Velasco	
Pou de la Figuera (Ciutat Vella)	2ª meitat s. XV – 1ª meitat s. XVI	Habitatge urbà?	http://cartaarqueologica.bcn.cat/1014	
C/ Lledó, 7 (Ciutat Vella)	s. XVII – s. XIX	Habitatge urbà	Informació proporcionada pel director de la intervenció, David Prida.	
C/ Carme, 1 (Ciutat Vella)	s. XVIII-XIX	Habitatge urbà	http://cartaarqueologica.bcn.cat/3600 .	
C/ Espalter, 1b-11 (Ciutat Vella)	s. XVII	Habitatge urbà	http://cartaarqueologica.bcn.cat/2900 .	
C/ Montealegre, 10 (Ciutat Vella)	s. XVI –XVII	Convent	http://cartaarqueologica.bcn.cat/403 .	
Plaça Vila de Madrid (Ciutat Vella)	s. XVI-XIX	Convent	http://cartaarqueologica.bcn.cat/94	
Monestir de Pedralbes (Les Corts)	Desconeguda	Monestir	SANTJUST, C. 2008. <i>L'obra del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de la seva fundació fins el s. XVI. Un monestir reial per a l'ordre de les clarisses a Catalunya</i> . Tesi doctoral. Inèdit.	
Cal Feliu (Les Corts)	Època Moderna	Masia	<i>El mon rural a les Corts. Coneguem Les Corts</i> . Conèixer Barcelona, Quaderns d'Estudi núm. 6.	
Casa Batlló (Eixample)	Ant. s. XIX	Masia	https://ca.wikipedia.org/wiki/Casa_Batl%C3%B3	
Can Cortada (Horta-Guinardó)	Època moderna	Masia	CABALLÉ, F. 1993. <i>Estudi històric - arquitectònic de la Masia de Can Cortada</i> . VECLUS SL. Barcelona. Inèdit.	
Can Fargas (Horta-Guinardó)	A partir 2ª meitat s. XVII	Masia	Informació proporcionada per la directora de la intervenció, Vanesa Triay	
Casa-Museu Gaudí (Horta-Guinardó)	Desconeguda	Masia	http://www.casamuseugaudi.org/ .	
Can Mora (Horta-Guinardó)	Època moderna?	Masia	[Vicente, 1999]	
Vil·la Joana (Sarrià-Sant Gervasi)	s. XVIII-inicis s. XIX	Masia	Informació proporcionada per la directora de la intervenció, Esther Medina	
Església del Josepets (Gràcia)	Època moderna?	Església	[Vicente, 1999]	

	Característiques principals
	No excavats completament. Se'n coneixen només 3 passadissos, en part aprofitant estructures romanes, en part construint murs <i>ex professo</i> , amb murs de pedra i morter i coberta de lloses rectangulars de pedra.
	Passadís amb fornícules que es bifurca en dos trams que finalitzaven, un en una cambra circular amb 3 fornícules i un encaix i, l'altre, en un petit eixamplament amb un nínxol i part d'un banc corregut.
	Doble passadís amb fornícules, en part construït amb murs de pedra i morter i coberta de lloses. Un d'aquests passadissos finalitza en una petita cel·la amb restes d'un dipòsit amb sobreexidor i banc corregut.
	Molt afectada per construccions posteriors. Part possiblement de cel·la, de planta el·lipsoidal.
	3 túnels de dubtosa interpretació com a cellers. Possiblement associats a la cerca d'un suposat tresor.
	Molt afectada per construccions posteriors. Part possiblement de dos passadissos diferenciats.
	Molt afectada per construccions posteriors. Part d'un passadís enfonsat.
	No excavada completament. Es coneix part d'un passadís, en part aprofitant estructures romanes, en part construint murs <i>ex professo</i> , amb murs de pedra i morter i coberta de lloses rectangulars de pedra.
	Passadís, en part construït amb maons i morter, que finalitza en una cel·la circular.
	Afectada per construccions posteriors. Es tracta de dos fresqueres. Destaca una amb passadís en "S" i cambra circular amb banc i nivell de circulació.
	Dues fresqueres no excavades totalment. Destaca una, formada per corredors de traçat sinuós, amb trams revestits de morter i un parell de grafitis en creu. Desemboca en dues cel·les amb vàries fornícules.
	Petit espai soterrat al que s'accedeix des de la cuina a través d'unes escales. Presenta un petit espai rectangular cobert amb volta de canó i paviment de rajoles, amb un banc corregut i 4 fornícules. A nivell morfològic, es una mica diferent de la resta de fresqueres, ja que no presenta un llarg passadís d'accés. Presentava una obertura per tal d'introduir productes directament des de l'hort.
	Petit corredor amb fornícules i cel·la circular amb banc corregut.
	Petit passadís amb cel·la circular i banc corregut.
	Fresquera existent a la masia anterior a la construcció de la casa Batlló. No es coneix cap més dada.
	Cel·la circular amb banc corregut a la que s'accedeix a través de dos corredors, un que connecta amb l'exterior, i l'altre de traçat més sinuós i vàries fornícules, que connecta amb la planta baixa de la masia. Aquest passadís presenta un orifici de ventilació amb l'exterior.
	Passadís força llarg que es ramifica en dos trams més, amb alguna fornícula. En un punt, el passadís central s'eixampla de manera circular amb banc corregut i encaixos per recipients ceràmics.
	Passadís amb fornícules que finalitza en una cambra circular amb un banc corregut.
	No hi ha cap informació. A la bibliografia es diu "conegudes per una comunicació d'Enric Sunyer", sense que s'aporti cap dada més.
	Estructura de difícil interpretació, que només conserva 10 cm. d'alçada. Presenta una planta irregular, amb zig-zags, formant dos rectangles units. Està construïda amb envans i disposa d'un paviment de rajoles.
	No hi ha cap informació. A la bibliografia es diu "conegudes per una comunicació d'Enric Sunyer", sense que s'aporti cap dada més.

Figura 7

Taula amb les característiques principals dels cellers subterranis localitzats els últims anys pels diversos estudis patrimonials realitzats a la ciutat.
[Autor: Sergi Arroyo]

confirmar aquesta hipòtesi. En alguns casos s'ha pogut veure com el seu ús s'allarga fins al segle XIX. Sigui com sigui, sembla que a partir del començament de l'època contemporània es devien deixar d'utilitzar, per diversos motius: la difusió dels sistemes de conservació industrial dels aliments, més accés al gel, més recursos per accedir als mercats urbans, etc.

L'aspecte que ha causat més controvèrsia és la seva funció primària, tot i que cada vegada més s'ha anat imposant la idea que es tracta de llocs per conservar-hi aliments i begudes. Alguns autors (Coll, Roig, 2002) ho posen en dubte, adduint una sèrie de condicionants ambientals que no afavoririen la conservació de queviures, a més d'argumentar que es tracta d'espais poc pràctics com a llocs d'emmagatzematge. Aquestes tesis foren totalment refusades ja a l'article de J. A. Cantos (Cantos, 2007), i ens hi remetem per veure amb detall els avantatges d'aquests espais subterranis per conservar tota mena d'aliments i begudes. A Barcelona i, en concret, a partir de l'exemple del pont de Sant Adrià, aquestes tesis queden totalment invalidades, ja que s'ha pogut confirmar arqueològicament que la construcció d'aquestes estructures té com a objectiu primer i principal la conservació d'aliments i begudes. En aquest celler construït es veu com cadascun dels elements estructurals que formen la cel·la estan supeditats clarament al seu ús, a la inversa del que s'ha cregut en altres casos (Cantos, 2007). La finalitat no seria una altra que la creació de diverses fornícules a l'interior de la cel·la, on anirien col·locades les grans gerres que conservarien els diversos productes. A part d'aquest cas excepcional, en altres exemples¹⁵ localitzats a la ciutat també s'han identificat elements que indiquen aquesta funcionalitat. Ens referim a diversos encaixos, disposats de manera més o menys ordenada, segons el cas, que per les seves mides sembla que devien allotjar recipients que contenien queviures.

Un altre tema interessant és esbrinar quins eren els productes conservats, tot i que això és força més complicat. De nou, el cas de Sant Andreu de Palomar torna a ser

prou significatiu. Les gerres localitzades a l'interior de la cel·la presentaven un orifici per evacuar líquids. Tot i que no es pot descartar la conservació de sòlids en algun cas (carn en conserva, fruita, greix, etc., fins i tot gra), creiem que, fonamentalment, aquests recipients devien estar destinats a la conservació de vi, més que no pas d'oli. En aquest sentit, és important veure que el conreu majoritari a llevant del rec Comtal a tot el pla de Barcelona a partir de la baixa edat mitjana era la vinya (Busqueta, 2012). I no cal incidir en la importància capital del consum del vi en l'alimentació d'època moderna per a totes les classes socials (Pérez, 2012). El fet de conservar el vi fresc, a més d'abastir l'autoconsum, podia ser un valor afegit per vendre'l a un preu lleugerament superior. Finalment, tot i que l'ús preminent de conservar el vi fresc no es pot generalitzar a tots aquests cellers subterranis, també podria haver estat la funció principal del cas localitzat sota la Casa de la Misericòrdia. Aquí, en una de les cel·les, es va localitzar un dipòsit amb un sobreeixidor que podria haver servit també perfectament per conservar vi fresc.

Un últim aspecte que ens agradaria comentar és que, en alguns casos, aquestes construccions presenten una execució força acurada i una inversió més gran de diners. L'exemple de Sant Andreu de Palomar és el cas on, de manera més radical, es pot apreciar aquesta idea, ja que es tracta d'una obra arquitectònica perfectament planificada, dissenyada segurament per un arquitecte i executada per un equip d'obriers especialitzats, en la qual es deurién invertir força temps i també diners. Però no és l'única. Als cellers del carrer de Regomir núm. 6, al de la Casa de la Misericòrdia, al del carrer de Lledó núm. 7 i al de Can Ros / Ca l'Armera, entre altres, també s'hi veuen trams construïts, amb un acabat bastant acurat i uns traçats força definits. Això contrasta amb altres casos, que semblen pràcticament inacabats o amb uns acabats força barroers i uns traçats caòtics. Així, aquestes estructures podrien haver estat obra dels mateixos propietaris que, a falta de diners per contractar equips especialitzats, potser van executar ells mateixos les obres, tal i com indiquen alguns treballs (Cantos, 2007; Benito, 2014).

15. Parlem dels cellers subterranis de Can Ros / Ca l'Armera i de Can Fargas. A més, el celler subterrani de Vila de Madrid presentava una obertura superior que permetia introduir-hi els productes directament des de l'hort.

Finalment, ara sí, podem dir que aquests cellers subterranis es presenten com una manera força generalitzada i exclusiva d'època moderna de conservar aliments i begudes en habitatges urbans, edificis religiosos o masies situades al pla de Barcelona i comarques del voltant.

BIBLIOGRAFIA

- ARGUELAGUÉS, M. 2009. *L'església vella de Sant Martí de Cerdanyola. Història i Arqueologia*. Ajuntament de Cerdanyola. Cerdanyola.
- BADIAS, J.; SAULA, O; ENRICH, J; ENRICH, J. 2002. "L'adoberia del segle XVI i XVII del Molí del Codina (Tàrrrega, l'Urgell)". *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2002)*. Actes. Barcelona. pp. 252-261.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2006. "La ceràmica de les voltes del convent de Sant Agustí de Barcelona. Noves formes per la tipologia de la ceràmica comuna baix medieval de Barcelona". *Arqueologia Medieval: revista catalana d'arqueologia medieval* núm. 2. Ed. ACRAM. Barcelona. pp. 46-67.
- BENITO, P. 2014. "Grutes dans un pays sans grottes: les aménagements souterrains dans les maisons paysannes dans la région de Barcelone du Moyen Âge à nos jours". *Vivre sous terre. Habitat troglodytique et sites rupestres au Moyen Âge. 4e colloque de Saint-Martin-le-Vieil (Aude)*. Presses Universitaires de Rennes. Saint-Martin-le-Vieil. pp. 189-209.
- BRÖENS, M. 1976. *Ces souterranis...refuges pour les vivants ou pour les spirits? Les clefs d'une énigme archéologique*. A. et J. Picard. París.
- BUSQUETA, J.J. 2012. *Sant Andreu de Palomar al segle XV en els seus textos*. Centre d'Estudis Ignasi Iglésias. Barcelona.
- CABASA, S.; ROMERO, A. 1999. *La tinajería tradicional en la cerámica espanyola*. Museu de ceràmica popular de l'Ametlla de Mar. Barcelona.
- CANTOS, J.A. 2007. "Noves aportacions a la problemàtica de les galeries subterrànies d'època moderna". *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (Sabadell, 2006). Volum II. ACRAM. pp. 717-720.
- CAPDEVILA, A.; GARCÍA, A.; GÓMEZ, L.; PARADÍS, R.; PETIT, J.; PINYOL, L.; SANCHEZ, J.; VINYES, P. 2014. *Les masies de Sant Andreu de Palomar. Inventari de cases de pagès andreu-uenques*. Llop Roig. Barcelona.
- COLL, J.M.; ROIG, J. 2002. "Galeries subterrànies d'època moderna (segles XVI-XVIII): tipologia i propostes de funcionalitat a partir de l'estudi arqueològic". *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (Sant Cugat del Vallès, 2002). Volum I. ACRAM. pp. 252-261.
- CHECA, M.; SERRA, J. 1996. "Aproximacions a la funció d'uns hipogeus rurals i urbans a Catalunya". *Actes de les III Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*. Col·lecció cultura, tècnica i societat. Barcelona. pp. 501-525.
- FULLANA, M. 1995. *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*. Editorial moll (Els treballs i els dies). Mallorca.
- GARCIA, M.G.; MORO, A. 2002. "Les galeries subterrànies de Terrassa. Consideracions cronològiques i d'ús". *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (Sant Cugat del Vallès, 2002). Volum I. ACRAM. pp. 225-234.
- LÓPEZ, A.; ESTANY, I.; LACUESTA, R. 2005. *Castell de Castell-defels*. Arqueologia, història i art. Diputació de Barcelona. Barcelona.
- LLORENS, J. 1989. *Ceràmica catalana de reflex metàl·lic. Segles XV al XVII*. Ed. F. Llorens, S.A. Barcelona.
- MARTÍN, M.; MARTÍN, X.; PETIT, J.; QUE, S.; SEDA J.; VINYES, J. 2014. *Sant Andreu de Palomar. De Francesc de Tamatit al Decret de Nova Planta*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.
- MENÉNDEZ, J.L. 2005. "Apuntes para el estudio de contenedores cerámicos medievales: Las tinajas de las bóvedas de la Iglesia de Santa María de Alicante". *Santa María descubierta: arqueología, arquitectura y cerámica: excavaciones en la Iglesia de Santa María de Alicante (1997-1998)*. Museo Arqueológico de Alicante. Alacant. pp. 72-119.
- PÉREZ, M.A. 2012. "La alimentació catalana en la edat moderna, según el Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril de Miquel Agustí". *Campo y Campesinos en la España Moderna. Cultura y política en el mundo hispano*. Fundación Española de Historia Moderna. Lleó. pp. 1483-1496.
- RIBAS, M.; BALAGUER, LL. 1963. "Los hipogeos anhistóricos en Catalunya (II)". *Chthonia* núm. 1. Ed. Herder. Barcelona. pp. 56-91.
- SUBIÑÀ, E. 2009. "Els hipogeus al Maresme. El cas d'Argentonà". *XXVI Sessió d'estudis mataronins*. Museu Arxiu de Santa Maria. Centre d'Estudis Locals de Mataró. Mataró. pp. 71-91.
- SUBIÑÀ, E. 2010. "Els hipogeus a Mataró. Estat de la qüestió i darreres descobertes". *XXVII Sessió d'estudis mataronins*. Museu Arxiu de Santa Maria. Centre d'Estudis Locals de Mataró. Mataró. pp. 1-25.
- TEIXIDÓ, F. 2008. *Pesos, mides i mesures al Principat de Catalunya i Comtats de Rosselló i Cerdanya a finals del s. Segle XVI (1587-1594)*. Volum I. Fundació Noguera. Estudis, 46. Barcelona.
- VICENTE, J. 1999. *Els Hipogeus de Santa Coloma de Gramenet En la recerca dels seus orígens*. Societat d'Història Natural. Santa Coloma de Gramenet.

TEXTOS EN CASTELLANO
SÍNTESIS

Por lo que respecta a la cerámica común de cubierta vidriada, ésta puede presentar tanto la tonalidad verde como la melada. Tipológicamente, el repertorio formal es diverso, si bien destacan claramente los recipientes destinados a la despensa. Las piezas más representadas son los barreños y los cubos, junto a un número inferior de formas como jarras, ollas de dos asas, lucernas o cazuelas bajas, entre otras.

El último grupo identificado en el vertedero es el que conforman las cerámicas comunes de cocción oxidante sin vidriado. Y son dos las tipologías catalogadas. Por un lado, los cangilones, vinculados a los sistemas de captación de agua; por otro, las tinajas, correspondientes a la tipología *Barcelona I*, que constituyen la forma más ampliamente representada en el vertedero. La gran cantidad de este tipo de jarras, ideadas para el transporte marítimo, producidas en Barcelona como demuestran los análisis arqueométricos realizados sobre muestras procedentes del vertedero de Avinyó, indica la voluntad de los talleres locales de abastecer las necesidades que a lo largo del siglo XIII resultarán inherentes a la dinámica del crecimiento económico de la ciudad, muy vinculado al comercio marítimo por el Mediterráneo.

Asimismo, el conjunto viene determinado por un signo que se repite constantemente entre las piezas estudiadas, sea cual sea la tipología del recipiente. Se trata de los defectos de cocción, evidenciados, entre otros, por fracturas y deformidades. Paralelamente, el material descrito compartía espacio con diversos fragmentos correspondientes a cajas de horno, utilizadas en los talleres cerámicos para la disposición de algunos recipientes en las cámaras de cocción. Es el caso de las tinajas, grandes contenedores ideados para el transporte marítimo y que a menudo presentan un fondo redondeado.

Las evidencias descritas nos llevan a presentar el yacimiento de la calle Avinyó como un espacio de vertido de los productos defectuosos rechazados por un taller cerámico establecido en este punto de la ciudad.

Por otro lado, se observa que el vertedero consistía en una zanja de notables dimensiones practicada en las arcillas

cuaternarias presentes en la zona intervenida. Sin embargo, no se trata de un elemento aislado sino que se constata la existencia de un total de diez zanjas cronológicamente coetáneas, algunas de forma circular, otras más rectangulares o elípticas, y con cotas de profundidad variables, que oscilan entre los 30 cm y los 1,5 m. Aunque sólo una de las zanjas presentaba material vertido, todas ellas estaban rellenas con arena limpia de playa. Las características de los elementos descritos nos llevan a proponer la interpretación del conjunto documentado como un posible espacio de extracción de arcillas.

En efecto, las características de las zanjas aparecidas en la calle Avinyó muestran claras semejanzas con las documentadas en otros talleres cerámicos en esta misma cronología (en Marsella o Paterna, por ejemplo), donde estas zanjas son utilizadas tanto para la extracción de arcillas como para el amasado en los charcos de la arcilla obtenida.

El conjunto de zanjas y el vertedero de material de rechazo, pues, podrían formar parte de un taller cerámico establecido en este punto de la ciudad y del que, hasta el momento, sólo ha sido posible documentar la parte ubicada en la finca intervenida arqueológicamente. Este taller habría desaparecido necesariamente con la creación del Call Menor, que generó una profusa reurbanización de este sector de la ciudad a partir del año 1224. Las estructuras erigidas aparecen en la excavación amortizando las zanjas anteriormente descritas. Podríamos encontrarnos, pues, en la calle Avinyó, ante un tercer espacio barcelonés de producción cerámica enmarcada en el siglo XIII junto con los talleres, ya conocidos, de las calles Hospital y Calders.

El descubrimiento, en los años cincuenta del siglo XX, por parte del investigador belga M. Broëns, de las primeras bodegas excavadas en el subsuelo en las ciudades de Mataró y Barcelona originó un debate en torno a estas estructuras aún vigente. Este debate se ha centrado, básicamente, en la cronología y la función de este tipo de restos. Con este trabajo queremos hacer varias aportaciones al debate a partir del estudio de todos los casos existentes en la ciudad de Barcelona, algunos conocidos de antiguo, otros, en su mayoría, localizados en los últimos años. Destaca por encima de todos la *fresquera* documentada bajo el puente de Sant Adrià, en el distrito de Sant Andreu, por tratarse del primer caso conocido totalmente construido. El debate se inició en los años sesenta del siglo XX, atribuyendo a estas estructuras funciones de tipo místico o esotérico. A partir de los años noventa los trabajos empezaron a basarse en métodos científicos, lo que contribuyó a su mejor conocimiento. Estas bodegas subterráneas consisten en pasadizos subterráneos excavados en el terreno, a veces con tramos rectos y tramos en zigzag, que suelen desembocar en una celda o cámara circular o cuadrada con varias hornacinas y un banco corrido. Aparecen asociadas a viviendas particulares, iglesias o masías, en una extensa área que abarca, básicamente, las comarcas del Barcelonès, el Maresme y el Vallès Occidental durante la época moderna. Su función ha sido el aspecto más discutido del debate, si bien cada vez es más plausible que se trataba de espacios para conservar alimentos y bebidas. En Barcelona, en el transcurso de las obras de realización de la LAV en el sector de Sant Andreu, se localizó una de estas estructuras bajo el puente de Sant Adrià. Se trataba de un caso excepcional, ya que se encontraba totalmente construida y en excelente estado de conservación. El conjunto estaba formado por dos elementos principales: una cámara circular y un pasadizo de acceso. La cámara constaba de cuatro elementos estructurales: la cimentación, los pilares, el tambor y la cúpula, armados con mortero de cal, piedra y material constructivo. En su interior, la disposición de estos elementos generaba 8 hornacinas y un banco corrido, lo que

necesariamente relacionaba estos restos con las galerías excavadas en el subsuelo. A esta celda se accedía a través de una puerta de madera no conservada, a la que se llegaba tras atravesar un pasadizo en “L”, construido con muros de mampostería y losas de piedra como sistema de cubierta.

Esta construcción era subterránea, para mejorar su capacidad de conservación de los alimentos y bebidas. El hecho de que se encontrara completamente construida se debía a la inestabilidad del terreno de la zona, formada por arenas y gravas de riera. El pasadizo se construyó a través de un túnel y la celda posiblemente a cielo abierto y cubierta a posteriori. Desconocemos a qué tipo de construcción iría asociada, ya que no sabemos hacia dónde se dirigía el pasadizo de acceso (estaba cortado por un muro-pantalla y, en el lado opuesto, el terreno ya había sido rebajado para trazar las vías del tren). Además, en las fuentes históricas no hay noticia de edificaciones próximas hasta finales del siglo XIX. Quizá formaba parte de una casa de labor más lejana o de la iglesia de Sant Andreu del Palomar.

Desde el punto de vista cronológico, su construcción se podría datar, con más o menos precisión, a partir de finales del siglo XVI, y habría estado en uso como máximo hasta mediados del siglo XIX, momento de la realización de la vía férrea, si bien la estructura fue sepultada con anterioridad. En su interior, sobre el pavimento de la celda, fueron localizadas varias jarras rotas, que habrían ocupado el espacio de las hornacinas. Presentaban un orificio junto a la base, lo que nos lleva a pensar que habrían contenido algún líquido, aunque no podemos descartar que fuera algún alimento sólido. Básicamente, creemos que, pese a las indicaciones de épocas posteriores respecto a evitar la conservación de vino en recipientes vidriados, habrían podido contener este líquido. Estas piezas se pueden datar en torno a los siglos XVI-XVII, a partir de otros paralelos del ámbito catalán.

Aparte de este caso, en el Pla de Barcelona se conocen hasta hoy hasta otros 26 ejemplos. Siete se conocían de antiguo, a raíz de las investigaciones de M. Broëns y M. Ribas; el resto se conocen, fundamentalmente, a raíz de las intervenciones

arqueológicas preventivas y los estudios histórico-arquitectónicos llevados a cabo en la ciudad desde finales del siglo XX. Estos nuevos elementos en su totalidad se presentan en una tabla con sus características principales. Se ve claramente que la mayoría de los 26 ejemplos están distribuidos por el distrito de Ciutat Bella y otros distritos del sector oriental.

Como conclusión de este estudio, se apuntan una serie de hipótesis en torno a estas bodegas subterráneas. En primer lugar, vemos claramente que se trata de un tipo de resto exclusivo de época moderna. A partir del siglo XIX este sistema empezaría a entrar en decadencia con la difusión de las conservas industriales. En segundo lugar, vemos claramente que su función primaria sería la conservación de alimentos y bebidas. En algunos casos, como el de la *fresquera* de Sant Andreu de Palomar, podría haber sido utilizada fundamentalmente para conservar fresco el vino. Por último, hay una diferencia clara entre algunas de estas bodegas, con acabados muy cuidados y una inversión monetaria elevada, y otros, con acabados más torpes, probablemente ejecutados por los mismos propietarios. Sea como sea, estas estructuras constituyen un tipo de resto bastante habitual en época moderna en viviendas urbanas, construcciones religiosas y casas de labor para conservar productos en un área que comprende, básicamente, las comarcas del Barcelonès, el Maresme i el Vallès Occidental.

**ENGLISH TEXT
SUMMARY**

the interpretation of the site documented as a possible space for the extraction of clays.

Indeed, the characteristics of the ditches discovered in Avinyó Street show clear similarities with those documented in other pottery workshops in this same chronology (in Marseilles or Paterna, for instance), where these ditches are used both for the extraction of clays and for mixing in the pools of the clay obtained. All the ditches and the discarded material dump could therefore form part of a pottery workshop established in this point of the city and of which, for the time being, it has only been possible to document the part located in the property subject to the archaeological intervention. This workshop must have disappeared with the creation of the Call Menor, which resulted in a great town development of this sector of the city from 1224. The structures built appear in the excavation exploiting the ditches previously described.

Therefore, in Avinyó Street, we might be dealing with a third Barcelona space of pottery production framed in the 13th century, along with the already known workshops in Hospital and Calders Streets.

The discovery in the 1950s by the Belgian researcher M. Broëns of the first cellars excavated in the subsoil of the cities of Mataró and Barcelona awoke a debate on these structures that still continues. This debate has mainly focused on the chronology and function of these types of remains. With this paper we want to make several contributions to the debate based on the study of all the existing cases in the city of Barcelona, some known for many years and others, most, discovered in recent years. Notable among them is the *fresquera* documented underneath Sant Adrià bridge, in the district of Sant Andreu, as it is the first completely built case attested.

The debate began in the 1960s, attributing mystery or esoteric functions to these structures. From the 1990s studies began to be based on scientific methods, which helped improve knowledge. These underground cellars consist of corridors excavated on the ground, sometimes with straight sections and zigzag sections, which usually lead to a cell or a circular or square room with several niches and a continuous bench. They are related to private dwellings, churches or farmhouses, in a wide area mainly comprising the regions of El Barcelonès, El Maresme and El Vallès Occidental during the modern period. Their function has been the most debated aspect, although it is increasingly plausible that they were spaces to preserve food and drink. In Barcelona, during the high speed train line work in the sector of Sant Andreu, one of these structures was discovered beneath Sant Adrià bridge. It was an exceptional case because it was completely built and in an excellent state of conservation. It was formed by two main elements: a circular room and the access corridor. The room comprised four structural elements: the foundations, the pillars, the drum and the dome, assembled with lime mortar, stone and construction material. Inside, the arrangement of these elements generated eight niches and a continuous bench, which necessarily related these elements to the galleries excavated in the subsoil. This cell was reached through a vanished wooden door after following an L-shaped corridor built with rubblework walls and stone slabs as a roof system.

This construction was underground to

improve its capacity to preserve food and drink. It was completely built because of the instability of the area, formed by sands and gully gravels. The corridor was built through a tunnel and the cell possibly in the open air and later covered. We do not know to what type of construction it was related because we do not know where the entrance corridor led (it was cut by a wall-screen and, on the opposite side, the ground had been lowered in order to plan the train line). Moreover, in the historical sources there is no reference to nearby buildings until the late 19th century. Perhaps it formed part of a distant farmhouse or the church of Sant Andreu del Palomar.

From the chronological point of view, its construction might date, more or less precisely, from the late 16th century, and would have been in use at the latest until the mid-20th century, when the railway was constructed, although the structure was previously buried. Inside, on the cell flooring, several broken jars were found, which would have occupied the space of the niches. They had an orifice next to the base, which leads us to think that they would have contained some kind of liquid, although we cannot discard the idea that it was a solid food. Basically, we believe that, despite the indications of later periods of not preserving wine in glass containers, they might have contained this liquid. These pieces can be dated to around the 16th-17th centuries based on other parallels in the Catalan field.

Apart from this case, in the Barcelona Plain we know today of another 26 examples. Seven were known for a long time, following the research of M. Broëns and M. Ribas; the remaining ones are mainly known as a result of the preventive archaeological interventions and the historical-architectural studies conducted in the city since the late 20th century. All these new elements are presented on a table with their main characteristics. It can be clearly seen that most of the 26 examples are distributed in the district of Ciutat Vella and other districts of the eastern sector.

As a conclusion of this study, we issue a series of hypotheses concerning these underground cellars. In the first place, we clearly see that they are a type of remains exclusively from the modern

period. From the 19th century this system would fall into decline with the arrival of industrial tinned products. In the second place, we clearly see that their primary function would be the conservation of food and drink. In some cases, such as that of the *fresquera* of Sant Andreu de Palomar, it might have been mainly used to keep wine fresh. Finally, there is a clear difference between some of these cellars, with very elaborate finishings and high monetary investment, and other more basic ones probably made by the owners themselves. Nonetheless, these structures are a type of remains quite common in the modern period in urban dwellings, religious buildings and farmhouses to preserve products in an area mainly encompassing the regions of El Barcelonès, El Maresme and El Vallès Occidental.

TEXTES EN FRANÇAIS
RÉSUMÉ

En ce qui concerne la céramique commune, à recouvrement vitrifié, ce dernier peut être dans les tons verts ou miellés. Quant aux types, le répertoire de formes est divers, mais ce sont les récipients destinés aux provisions qui sont les plus nombreux. Les pièces les plus représentées sont, entre autres, les bassines et les seaux aux côtés d'une quantité moindre de formes comme les jarres, les marmites à deux anses, les lampes à huile ou les casseroles basses. Le dernier groupe identifié dans la décharge est celui que forment les céramiques communes à cuisson oxydante sans vitrification. On trouve deux types catalogués. D'un côté les godets, liés aux systèmes de captation de l'eau et, d'autre part, les jarres qui correspondent au type *Barcelona I* et qui composent la forme la plus représentée dans la décharge. La grande quantité de ce type de jarres, pensées pour le transport maritime, produites à Barcelone comme le prouvent les analyses archéométriques réalisées sur des échantillons provenant de la décharge de la rue d'Avinyó, indique la volonté des ateliers locaux de répondre aux besoins qui, tout au long du XIIIe siècle, sont inhérents à la dynamique de croissance économique de la ville, très liée au commerce maritime en Méditerranée.

L'ensemble est donc déterminé par un signe qui se répète constamment entre les pièces étudiées, indépendamment de la typologie du récipient. Il s'agit de défauts de cuisson mis en évidence, entre autres, par des fractures et des déformations. Parallèlement, le matériel décrit se trouvait dans la même déchetterie que des fragments de caissons de four, utilisés dans les ateliers céramiques pour la disposition de certains récipients dans les chambres de cuisson. C'est le cas des jarres, de grands contenants conçus pour le transport maritime et qui présentent souvent un fond arrondi. Les évidences décrites nous conduisent à présenter la décharge de la rue Avinyó comme un espace de déchets des produits défectueux rejetés par un atelier de céramique établi à cet endroit de la ville.

D'autre part, on observe que la décharge était en fait une tranchée de grandes dimensions creusée dans les argiles

quaternaires présentes dans la zone de l'intervention. Il ne s'agit cependant pas d'un élément isolé car on constate en tout dix tranchées chronologiquement contemporaines, certaines de forme circulaire, d'autres plus rectangulaires ou elliptiques et avec des cotes de profondeur variables, qui oscillent entre 30 cm et 1,5 m. Bien que quelques tranchées seulement contenaient du matériel de déchet, elles étaient toutes remplies de sable de plage propre. Les caractéristiques des éléments décrits nous conduisent à interpréter l'ensemble documenté comme un espace possible d'extraction d'argiles.

En effet, les caractéristiques des tranchées apparues dans la rue Avinyó montrent des similitudes claires avec celles documentées dans d'autres ateliers de céramique à ces mêmes dates (à Marseille ou Paterna, par exemple), où ces tranchées sont utilisées aussi bien pour l'extraction d'argiles que pour pétrir dans les flaques l'argile obtenue. L'ensemble des tranchées et la décharge de matériel rejeté pourraient donc faire partie d'un atelier de céramique établi à ce point de la ville et duquel, jusqu'à maintenant, on n'a pu documenter que la partie située à l'endroit où se font les fouilles. Cet atelier aurait automatiquement disparu avec la création du Call Menor qui est à l'origine d'une abondante ré-urbanisation de ce secteur de la ville à partir de 1224. Les structures érigées apparaissent dans les fouilles en faisant disparaître les tranchées précédemment décrites.

Nous pourrions donc nous trouver, dans la rue Avinyó, devant un troisième espace barcelonais de production de céramique du XIIIe siècle, aux côtés des ateliers, déjà connus, dans les rues Hospital et Calders.

La découverte, dans les années 1950, par le chercheur belge M. Broëns, des premières caves à vin creusées en sous-sol dans les villes de Mataró et de Barcelone a suscité un débat sur ces structures, débat encore d'actualité. Ce débat s'est surtout centré sur la chronologie et la fonction de ce type de vestiges. Dans ce travail, nous voulons contribuer au débat à partir de l'étude de tous les cas existants dans la ville de Barcelone, certains connus depuis longtemps, d'autres, pour la plupart, trouvés au cours de ces dernières années. Parmi elles, nous mentionnerons la *fresquera*, le garde-manger frais, documentée sous le pont de Sant Adrià, dans le quartier de Sant Andreu, car il s'agit-là du premier cas connu totalement construit.

Le débat commença vers 1960, lorsqu'on attribua à ces structures des fonctions de type mystique ou ésotérique. À partir des années 1990, les travaux commencèrent à se baser sur des méthodes scientifiques, ce qui contribua à une meilleure connaissance. Ces caves à vin souterraines sont en fait des couloirs creusés dans le terrain, parfois des tronçons droits, parfois en zigzags, qui débouchent généralement sur une cellule ou chambre circulaire ou carrée avec plusieurs niches et une banquette le long du mur. Elles sont généralement liées à des logements particuliers, à des églises ou des mas, sur une vaste superficie qui couvre pratiquement les régions du Barcelonais, du Maresme et du Vallès occidental pendant l'époque moderne. Leur fonction a été l'aspect le plus discuté du débat, mais il apparaît de plus en plus plausible qu'il s'agisse d'espaces qui servaient à conserver les aliments et les boissons.

À Barcelone, au cours des travaux de réalisation de la ligne de trains à grande vitesse, dans le quartier de Sant Andreu, on a trouvé l'une de ces structures sous le pont de Sant Adrià. Il s'agit d'un cas exceptionnel car elle était totalement construite et dans un excellent état de conservation. L'ensemble était formé par deux éléments principaux : une chambre circulaire et un couloir d'accès. La chambre comportait quatre éléments structurels : la cimentation, les piliers, le tambour et la coupole, construits avec du mortier de chaux, de la pierre et du

matériel de construction. À l'intérieur, la disposition de ces éléments créait 8 niches et une banquette le long du mur, ce qui permettait de mettre clairement en relation ces vestiges avec les galeries creusées dans le sous-sol. On accédait à la chambre par une porte en bois, qui n'a pas été conservée, à laquelle on parvenait après avoir traversé un couloir en « L », construit avec des murs en maçonnerie et des dalles de pierre comme système de plafonnement. Cette construction était souterraine afin d'augmenter sa capacité de conservation des aliments et des boissons. Le fait de la trouver totalement construite est dû à l'instabilité du terrain de la zone, formé de sables et de graviers de rivière. Le couloir a été construit à travers un tunnel, et la chambre, probablement à ciel ouvert, a été couverte par la suite. Nous ne savons pas à quel type de construction elle pouvait être associée car nous ne savons pas vers où se dirigeait le couloir d'accès (il était coupé par un mur écran et, du côté opposé, le terrain avait été abaissé pour tracer les voies du train). En outre, on ne trouve mention dans aucune source historique de constructions proches de cet endroit jusqu'à la fin du XIXe siècle. Cela faisait peut-être partie d'une maison rurale plus éloignée ou de l'église de Sant Andreu del Palomar.

Du point de vue chronologique, sa construction pourrait être datée, plus ou moins précisément, d'à partir de la fin du XVIe siècle et elle aurait été utilisée au maximum jusqu'à la moitié du XIXe siècle, époque où l'on a tracé la voie ferrée, mais la structure aurait été enterrée antérieurement. À l'intérieur, sur le sol de la chambre, on a retrouvé plusieurs jarres cassées qui auraient été placées dans les niches. Elles présentaient un orifice à la base, ce qui nous laisse penser qu'elles auraient pu contenir un liquide, bien que nous ne pouvons pas écarter l'idée qu'il se soit agi d'un aliment solide. Nous croyons essentiellement que, malgré les indications d'époques postérieures qui conseillaient d'éviter de conserver le vin dans des récipients en verre, elles auraient pu contenir précisément ce liquide. On peut dater ces pièces des environs des XVIe – XVIIe siècles, grâce à d'autres parallèles catalans.

À part ce cas, dans la Plaine de Barcelone on a recensé jusqu'à présent 26 exemples. Sept étaient connus antérieurement, grâce aux fouilles de M. Broëns et M. Ribas. Le reste a surtout été découvert à partir des interventions archéologiques préventives et des études historico-architecturales menées dans la ville depuis la fin du XXe siècle. Nous présentons sur un tableau ces nouveaux éléments dans leur totalité avec leurs caractéristiques principales. On voit clairement que la plupart des 26 exemples se répartissent dans le quartier de Ciutat Vella et dans d'autres quartiers du secteur oriental.

En conclusion de cette étude, nous noterons une série d'hypothèses au sujet de ces celliers souterrains. En premier lieu, nous constatons qu'il s'agit clairement d'un type de vestige exclusif de l'époque moderne. À partir du XIXe siècle, ce système commencerait à entrer en décadence à cause de la diffusion des conserves industrielles. En deuxième lieu, nous voyons clairement que leur fonction primaire serait la conservation d'aliments et de boissons. Dans certains cas, comme dans celui du garde-manger frais de Sant Andreu de Palomar, elle aurait pu être utilisée surtout pour conserver le vin au frais. Finalement, il existe une différence très claire entre certains de ces celliers, aux finitions très soignées, prouvant un investissement monétaire élevé, et d'autres, aux finitions plus maladroites, probablement exécutés par les propriétaires eux-mêmes. Quoiqu'il en soit, ces structures constituent un type de vestiges assez habituels à l'époque moderne dans les logements urbains, les constructions religieuses et les maisons rurales afin de conserver des produits dans une zone qui comprend principalement les régions du Barcelonais, du Maresme et du Valles occidental.

